

SA Haapsalu ja Läänemaa Muuseumid

XXX ajalookonverents

6. juulil 2024 Haapsalu Linnuses

- 9.45-10.30 Registreerimine, tervituskohv
- 10.30-10.45 Kogunemine, avasõnad
- 10.45-11.15 **Jaak Mäll** (*SALM*)
Gottfried, esimene Saare-Lääne piiskop
- 11.15-11.45 **Martin Malve** (*Tartu Ülikool*)
Saastna kabelist ja selle ümbert avastatud luustikest
- 11.45-12.15 **Liis Luhamaa** (*Tartu Ülikool*)
Mädandatud paakspuukoor ja punapuulaastud: puised punased Läänemaa rahvarõivastes
- 12.15-12.45 **Roosmarii Kurvits, Tiit Hennoste** (*Tartu Ülikool*)
Kolme võimu vahel. Haapsalu ajakirjanikud 1935-1950
- 12.45-13.45 Lõuna
- 13.45-14.15 **Karl Hein** (*Tallinna Ülikool, Läänemaa Ühisgümnaasium*)
Haapsalu loomakaitse selts 1927–1940
- 14.15-14.45 **Tiit Rosenberg** (*Tartu Ülikool*)
Masinatraktorijaamad Läänemaal 1941-1958
- 14.45-15.15 **Tiit Kaljuste** (*OÜ Foliaalis*)
Paatsalust Tallinna: näide linnastumisest 1950ndatel aastatel
- 15.15-15.45 **Mari-Leen Tammela, Patrick Rang**
(*mõlemad Eesti Sõjamuuseum*)
Ajaloolise Läänemaa mehed Eesti sõjamuuseumi uues andmebaasis ajakirja "Sõdur" (1919-1940) näitel
- 16.15 Läänemaa Muuseumi Toimetised XXVI esitlus Haapsalu linnuses

Saastna kabelist ja selle ümbert avastatud luustikest

Martin Malve (*Tartu Ülikool*)

Saastna kabeli ja seda ümbritseva matmispaiga 2022.–2023. aasta uuringute käigus leiti kuusteist matust ning arvukalt irdseid skeletiosi. Kaksteist skeletti kuulusid alaealistele ja nelja täiskasvanu seas oli kaks meest ja kaks naist. Luuanalüüsi käigus tuvastati nii täiskasvanute kui ka laste luustikel arvukalt patoloogiaid.

Ettekandes antakse ülevaade inimluudel tuvastatud haigustest ja vigastustest. Eriti märkimisväärseks leiuks on aga luust moodustis, täpsemalt tsüstiline teratoom, mis avastati üle 45 aastase naise skeleti rindkere piirkonnast. Sama naine oli eluajal murdnud ka osa oma vasakust puusaluust. Mõlemad avastused on hetkel Eesti luuaineses esmakordsed, andes ainulaadse võimaluse täpsemalt selle naise elulugu uurida.

Mädandatud paakspuukoor ja punapuulaastud: puised punased Läänemaa rahvarõivastes

Liis Luhamaa (*Tartu Ülikool, Ajaloo ja arheoloogia instituut*)

Tekstiilidele punast tooni andvaid looduslikke värvimaterjale ei ole palju. Eestis on ajaloolistest tekstiilvärvidest kindlasti tuntuim värvmadara (*Galium boreale*) juurtest saadav punane. Vähem teatakse teisi looduslikke punase värvi allikad. Antud ettekandes keskendun neist kahele ja räägin paakspuu (*Frangula alnus*) koorest ja tsesalpiinia (*Caesalpinia ssp.*) puidust. Mõlemat materjali on ajalooliselt kasutatud paljude Läänemaa rahvarõivatekstiilide villaste lõngade punaseks värvimisel.

Tsesalpiinia perekonda kuuluvad mitmed puuliigid, mille puit on olnud oluliseks punase värvi allikaks. Eestis on seda värvimaterjali nimetatud *punapuuks* ja sellega saadud punaseid toone *puupunaseks*. Viiteid punapuu kasutuse ja puupunase värvimise kohta leidub nii Läänemaa rahvarõivaste legendides kui erinevates arhiiviallikates. Puupunast on lihtne värvida ja saadav toon on kaunis ning erk külma alatooniga punane, mis paraku kiiresti pruuniks pleegib.

Paakspuu on põõsas või väike puu, mis on Lääne-Eestis tavaline taim niitudel ja lehtmetsades. Tekstiilide värvimiseks on ajalooliselt kasutatud nii paakspuu lehti, marju kui ka koort. Punast värvi saab ainult paakspuu koorest, ent selleks on vajalikud küllaltki ajamahukad koore töötlemise võtted. Lähemalt käsitlen mitmetes Eesti arhiiviallikates leiduvat teavet, et paakspuukoorega punase värvimiseks oli vaja koort kas pikemat või lühemat aega mädandada. Tutvustan antud teabe põhjal läbiviidud mädandamise katseid ning nende tulemusi.

Lisaks sellele, et tegemist on puudelt saadava värvimaterjaliga, ühendab paakspuukoort ja punapuud üks Vigala rahvarõivaseelikute kohta kirja pandud teabekilluke. Selle järgi kasutati Vigala triibuseelikutes punaste triipude värvimiseks varasemal ajal mädandatud paakspuukoort, ent selle vahetas välja punapuu. Millal ja miks see vahetus toimus? Mida see räägib meile Eesti talurahva valikutest ja võimalustest 19. sajandil?

Kolme võimu vahel. Haapsalu ajakirjanikud 1935-1950

Roosmarii Kurvits

Tiit Hennoste (*Tartu Ülikool*)

Oma ettekandes analüüsime Haapsalu maakonnalehtede ajakirjanikkonda kolme riigivõimu aastatel 1935–50.

1. Aastatest 1935–40 on vaatluse all Lääne Elu. Ajalehte andis välja esialgu kohaliku trükikoja omanik, kes müüs lehe aastal 1938 ja sellest sai Tallinna ajalehe Teataja saba. Toimetuses oli 1-2 ajakirjanikku ja neilegi ei suutnud leht anda piisavat sissetulekut, nad kõik tegid kõrvaltöid. Ajakirjanikud olid valdavalt Haapsalust või Läänemaalt pärit noormehed, kes õppisid samal ajal ülikoolis. Kohalik leht oli neile elatusvahend enne “päris” tööelu algust või hüppelaud mõnda suuremasse lehte. Tüüpnäiteks sobivad Artur Grönberg (1908–1996, tegevtoimetaja 1934–36) või Juhan Kokla (1915–1992, toimetuse liige 1935–37). Mõlemad jätkasid ajakirjanikuna Tallinnas, olid ajakirjanikud ka Saksa okupatsiooni ajal ja põgenesid Rootsi.

2. Saksa okupatsiooni ajast, aastaist 1942–44 on vaatluse all Lääne Sõna. Ajalehte hakati välja andma okupatsioonivõimude otsusel ja selle asutamist saadeti korraldama kolm ajakirjanikku Eesti Sõnast. Toimetuses oli tööl kolm ajakirjanikku ja tuumik lehe ilmumise jooksul ei muutunud. Juhiks pandi ideoloogiliselt sobivad mehed: esmalt sõjaväelane Arved Laasi, kes läks kohe rindele; seejärel kunagine vaps Ilmar Juurik. Ajakirjanikud olid valdavalt Haapsalust või Läänemaalt pärit noored, sh naised. Põhitegijad olid äsjane gümnasist Venda Sõelsepp (1923–2006) ja õpetajaharidusega Larissa Raid (1910–1984), kes ei olnud leidnud püsivat erialast tööd. Tollane ajakirjanikuamet määras saatus: Läände või vangilaagrisse.

3. Nõukogude ajast, aastatest 1944–50 on vaatluse all Läänlane > Stalinlikul Teel. Ajalehte hakati välja andma EK(b)P otsusel ja koostöös julgeolekuga. Toimetus oli suurem: algul neli ajakirjanikku, 1950 juba seitse. Esmalt suunas partei ajalehetööle tagalas koolitatud parteitöötajaid, Venemaa eestlasi ja demobiliseeritud sõdureid. Komsomoli suunamisel tulid äsjased keskkoolinoored-komsomolisekretärid. Lehetööd üritasid jätkata ka saksaaeagsed tegijad, aga kõik nad arreteeriti kiiresti. 1948. aastal otsiti ajakirjanikke juba lehekuulutuse abil. Nii oli ajakirjanikkond eelnevast varieeruvam nii päritolult (Läänemaalt, mujalt Eestist, Venemaalt) kui varasema töökogemuse poolest, haridustase oli varasemast madalam ja varieeruvam. Haapsalu lehe ajakirjanikutöö oli neile lihtsalt üks etapp tööelus (23 ajakirjanikust jäi ajakirjanikuks kuus, parteitööl jätkas kaheksa, teised pidasid arvukalt muid ameteid). Ajastu karakterseks näiteks sobib vastutav toimetaja Rudolf Lumi (1921–1983), kes tegi hiljem karjääri TPI kommunismiõppejõuna.

Haapsalu loomakaitse selts 1927–1940

Karl Hein (*Tallinna Ülikool, Läänemaa Ühisgümnaasium*)

Ehkki loomakaitset on sageli vaadeldud kui 20. sajandi teise poole või isegi kui 21. sajandi nähtust, võib selle juured tegelikult lükata ajas tagasi küllaltki kaugemale – esimesed loomakaitseelseltsid loodi Eestisse juba 19. sajandi teisel poolel. Loomakaitseliikumine oli väga aktiivne ka teise maailmasõja eelses Eestis, mil siin tegutses kokku 22 loomakaitseelseltsi, millega olid liitunud tuhanded loomakaitsejad. Aktiivseimad seltsid tegutsesid Tallinnas ja Tartus, ent sõdadevahelisel perioodil rajati loomakaitseelseltsi ka paljudesse väiksematesse linnadesse ja asulatesse.

1927. aastal rajati loomakaitseelselts ka Haapsallu. Seltsi peamiseks ülesandeks oli valvata loomade hea kohtlemise järele Haapsalu linnas ning Lääne maakonnas ning võtta vastutusele loomapiinajaid. Peamiselt keskendus selts Haapsalu linna voorimeestele ning hoolimatutele loomapidajatele maal. Seltsi eestvedamisel paigutati linnaruumi lindude pesakaste ning söödamajakesi ning rajati loomade varjupaik. Võeti vastu ka kohalik sundmäärus loomapidamise reguleerimiseks, mille alusel ka trahviti hoolimatuid loomapidajaid. Karistatud loomapiinajate nimed avaldati ajakirjanduses. Levitati ka loomakaitseelset ideoloogiat – korraldati loteriisid loomakaitse jaoks raha kogumiseks, jagati loomakaitseajakirju, lendlehti ja plakateid, korraldati kõnekoosolekuid, tähistati loomakaitsepäeva jne. Nii nagu teisedki mittetulundusühingud, lõpetas ka Haapsalu loomakaitse selts oma tegevuse 1940. aastal, kui Eesti liideti Nõukogude Liiduga.

Oma ettekandes annan ülevaate Haapsalu loomakaitse seltsi tegevusest. Seda tehes kirjeldan ühtlasi ka inimeste ja loomade omavahelisi suhteid teise maailmasõja eelses Haapsalus ning Läänemaal.

Masina-traktorijaamadest, sh. Läänemaal 1941-1958

Tiit Rosenberg (*Tartu Ülikool*)

Masina-traktorijaam (MTJ) oli Nõukogude Liidus 1928–1958 (sealhulgas Eesti NSVs 1941 ja 1944–1958) tegutsenud riiklik majandusüksus, mis haldas traktoreid, põllutöomasinaid ja transpordivahendeid, teenindades nendega ühismajandeid (kolhoose ja sovhoose). Teisisõnu oli see masinatega varustatud ja algselt talunike ning seejärel kolhooside tehniliseks ja organisatoorseks abistamiseks ning kontrolliks loodud sotsialistlik riiklik põllumajanduslik suurettevõtte. Kolhooside teenindamine pidi toimuma nendega sõlmitud lepingute alusel, kusjuures MTJ-i peamiseks tootmisüksuseks oli traktoribrigaad.

Eestis loodi esimesed MTJ-d nõukogulike ettevõtetenähtena aastal 1941. See polnud Eesti põllumajandusmaastikul aga päris uus ettevõtmine – nimelt olid Eesti vabariigis enne seda 1920. ja 1930ndatel tegutsemas lähedast nime kandnud ettevõtted ehk traktorijaamad (TR), mis võisid kuuluda riigile, ühistutele või olid eraomandis. Eesti põllumajanduse traktoriseerimise, ehk nende põldudel rakendamise algas 1920-22, mil alustati ka traktoristide ettevalmistamiseks kursuste korraldamist. Järgnevatel aastatel korraldati traktorite ja põllutöomasinate võrdlustöid, mis tõstis huvi nende vastu ja andis tugeva tõuke traktorite sisseveoks ja masinaühistute loomiseks. Traktorite arv hakkas kiiresti kasvama alates 1930ndate keskpaigast ja 1939. aastal oli neid Eestis ligi 1800.

1934/35 võttis vabariigi valitsus suuna asundustegevusele ja üheks uudismaade ülesharimise edendamise abinõuks sai traktorijaamade (TJ) asutamine ja riiklik toetamine. Uudismaa harijatele maksti riigi poolt ka preemiaid. 1936. a. sügiseks oli arendatavas traktorijaamade võrgus 4 riiklikku TJ riigimõisate juures, igas tugevajõuline traktor traktoriadra ja randaaliga, 22 riigi traktoririistadega (lepingu alusel kasutada sahk ja randaal) era-TJ ja 39 oma riistadega era-TJ. 1936. a. kündsid riiklikud TJ-d üles 230 ha ja era-TJ-d 1284 ha uudismaad. 1937. a. sügiseks oli Eestis ligi 200 TJ, mis olid sõlminud uudismaa harijatega lepingud üle 12 000 ha künniks. Motoristide ja traktorijuhtide ettevalmistamiseks korraldati mitme organisatsiooni ja asutuse poolt üle maa 3–4-nädalalisi kursusi. 1937. a. sügisel oli Eestis juba 215 TJ, mis olid jõudnud teenendada 8304 talu, kündes üles ligi 8400 ha uudismaid. Läänemaal oli 32 TJ, künti uudismaid 892 talus. 1939. a. sügisel oli Eestis juba 460 TJ. Seoses traktorijaamade võrgu laiendamisega ja kavatsusega rakendada traktoreid põlluharimisele, leidis Põllutöoministerium, et peaks asutama selleks mõned uuetüübilised mitmekesisemate masinriistade komplektiga masina-traktorijaamad. Põllutöoministerium leidis, et uuetüübilised masinatraktorijaamad tulevad ellu kutsuda kas ühingute või eraisikute poolt. Kuna sellekohaseid algatusi kas masinaühistute või eraisikute poolt polnud hetkel näha, siis otsustas põllutöoministerium jaamad ise riiklikul eestvõttel ellu kutsuda ja need esimesel võimalusel üle anda masinatraktorijaamade ühingutele - kohe kui viimased asutatakse. MTJ-d kavatseti võimalikult täiuslikult varustada masinriistadega, peamiselt mullaharimis- ja koristamistöde jaoks, just väiksemate majapidamiste tarvis. Need jaamad töötanuks põllutöoministeriumi kutsekodade järelevalvel selleks loodavate ühingute või põllumeeste konventide käsutuses. 1940. aastaks arvestati, et kui suurendada TJ arvu 550-ni ning kui rakendada kõik need traktorid kevadel põlluharimistödele, siis suudaksid need traktorid 30 päeva jooksul 2 vahetusega töötades kuni 25% kogu meie mulla harimistödest ära teha.

Paraku selleni ei jõutud – nõukogude okupatsioon ja sovetrežiimi kehtestamine tõi nende asemele nõukogulikud MTJ-d, mis pidid moodustama kandvama nurgakivi Eesti põllumajanduse ümberkorraldamisel Moskva retsepti kohaselt. Käsikäes nõukogude maareformiga maatameeste ja väikemaapidajate maaga varustamiseks kutsuti 1941. a. kevadtalvel ellu esimesed 25 masinatraktorijaama ja nende juurde 250 hobu-masinriistade laenuspunkti (HMLP) - keskmiselt üks punkt igasse valda. Kokku oli neile planeeritud teostada traktoritöid 50 000 künnitöö hektarit. Läänemaal alustas tööd Taebla MTJ Taebla mõisas ja Sipa MTJ Märjamaa lähistel.

MTJ-d ühes oma allüksuste HMLP-ga pidid kujunema eelkooliks kommunistliku põllupidamise sisseseadmiseks. MTJ-d oma põllutööriistade, masinate ja traktorite pargiga ei pidanud demonstreerima väiketalunikele mitte ainult „sotsialistliku suurmaapidamise” – kolhoosi – paremusi, vaid nad pidid

kujunema ka poliitilise agitatsiooni tugipunktideks, kasvatades kolhoose pooldavat meelsust esmajoones uusmaasaajate hulgas. Igas jaamas oli ette nähtud 13-15 tugevajõulist traktorit, vastavalt traktorite arvule umbes sama arv 5-hõlmalisi atru, peale selle kultivaatorid, randaalid, reaskülvimasinad jne.

Tegelikkuses ei tulnud taludel nende monstrumitega veel tegemist teha. Küll aga koolitati MTJ-ides töötajaid, keda sooviti või kavatseti kasutada kolhooside loomisel. Suuremat segadust kui MTJ-id tekitasid külas aga HMLP-d, mida asuti looma märtsis 194. Ka need olid kolhoosi eelkooliks mõeldud riiklikud ettevõtted. Kiirkorras asutati 238 HMLP-d, millele anti igale oma talund (30-100 ha) ja kraabiti kokku 8 hobust esialgu kavandatud 20 asemel koos tööriistadega, mis võeti ära jõukatelt taludelt-vormiliselt küll „ostu“ teel. Tegelikult kujunesid väga paljud HMLP-d, mida rahvasuus ka „possupunktideks“ kutsuti, uusmaasaajate abistamise asemel asjatundmatu ja hoolimatu tegutsemise tõttu hobuste suretamise ning töö narrimise keskusteks. Seegi tekitas külas palju paksu verd ja rikkus inimeste läbisaamist.

Kava kohaselt pidid 1941.a. 1.aprilliks olema „stardivalmis” esimesed 15 traktorijaama, kuid tegelikult ei jõutud seks ajaks paljudes jaamades isegi eeltöid teostada tööleasumiseks. Ka kevadiste külvitööde lõpuks suudeti kohale tuua ainult 200 traktori ümber lubatud 331-st – seega moodustas kommunistide poolt üleskiidetud MTJ-i traktoritepark vaid ca ühe kümnendiku meie omariiklusaegsest traktorite arvust. Enne kõigi NSV Liidust tellitud uuemate traktorite kohalejõudmist puhkes sõda, mis katkestas MTJ-de ja HMLP-de tegevuse. Sõja puhkemisel anti MTJ-ide direktoreile käsk kogu põllutööriistade-masinate pargi evakueerimiseks Venemaale, kuid üksikute traktoristide ennastsalgava tegevuse tõttu õnnestus siiski päästa 38 traktorit – neist 31 lint- ja 7 ratastraktorit.

Masina-traktorijaamad ja hobu-masinariistade laenutuspunktide võrk masina-traktorijaamade juures taastati Eesti taasokupatsioonil 1944. aastal. ENSV võimude korraldusel kohustati Põllutöö Rahvakomissariaati, kompartei maakonnakomiteesid ning valla ja maakonna täitevkomiteesid üle andma tasuta võõrandatud ja ostetud põllumajandusmasinad, inventar, kariloomad, ehitised ja vara eeskätt masinatraktori ja hobi-masinate laenutuspunktidele. Pärast MTJ-de ja hobi-masinariistade laenutuspunktide vajaduste täielikku rahuldamist tuli ülejäänud osa masinaist, inventarist, kariloomadest ja varast üle anda maatameeste ja kehviktalunike majapidamistele, hiljemalt 1. veebruariks 1945. aastal ning taastada Eesti NSV territooriumil 23 masina-traktori jaama vähemalt 10 traktoriga igaüks ja vähemalt 250 hobu-masinariistade laenutuspunkti vähemalt 15 hobusega igaüks, võttes aluseks 1941. a. esimesel poolel kehtinud MTJ-de ja hobi-masinariistade laenutuspunktide võrgu. Taastatavate MTJ-de hulgas oli Läänemaal Taebla ja Sipa.

Kui esimesed 24 MTJ-i 1944. a. sügisel tööd alustasid, oli nende käsutuses vaid 72 traktorit sõjaeelsetest 295-st. Täiendust saadi esmalt taas ettevõtetud nõukoguliku maareformi käigus talunikelt võõrandatud tehnikast.

Võimude vajadus MTJ-de järele kasvas järsult 1949. aastast pärast massilist küla sundkollektiviseerimist. 1949. a. alustas Eestis tööd veel 15, 1950. a. 17 ning 1951-1953. a. 13 MTJ. Kuna 1950. a. kaotati haldusreformiga maakonnad ja moodustati rajoonid, siis tegutses kunagise Läänemaa maakonna alal 8 masina-traktori jaama: Hiiu ja Hiiu MTJ Kärddlas (1949), Haapsalu rajoonis Taebla MTJ (1944), Märjamaa rajoonis Sipa MTJ (1944) ja Kullamaa MTJ (1950), Lihula rajoonis Lihula MTJ Tuudil (1949) ja Tarva MTJ Arul (1953), Keila rajoonis Risti MTJ (1953) ning Pärnu- Jaagupi rajoonis Vigala MTJ (1953).

MTJ-d oli esimene lüli riigi ja kolhoosi vahel, mis pidi kolhoosides ellu viima partei poliitilisi käsked ning reguleerima riigi ja kolhoosi majandussuhteid - muidugi riigi kasuks. Talupidajatele ja hiljem kolhoosidele pandud riiklike müügikohustuste kõrval oli MTJ-ide süsteem teiseks kanaliks, mille kaudu odavaks hinnatud põllumajandussaadused riigile läksid. MTJ-idest said talunike ja kolhooside paljaskoorijad, sest masinate kasutamise eest võeti ränka hinda. Igal aastal nõõriti kolhoosilt traktori kasutamise eest keskmiselt traktori hinna jagu renti. Näiteks kombaini tööpäeva eest tuli maksta

500 rubla, mis oli keskmise kolhoosi 200 kolhoosniku päevapalk. Sellest hoolimata kirjutati ja jutlustati MTJ-ide loomisest kuni nende likvideerimiseni kiidulaule, kuidas need abistasid kolhoose.

Kolhoose teenindasid traktoribrigaadid – sageli algul, kui kolhoose palju, töötas üks brigaad mitmes kolhoosis. Seepärast ei suudetud kolhoosidele tähtaegselt ja kvaliteetselt lepingulisi töid teha. Kolhoosides, kus töödega alustati hiljem, ei jõutud neid sobivaimal ajal ära teha ega lõpetada, kõik käis kiirustades, hilinemisega ja agrotehnilisi nõudeid rikkudes. Esines isegi künnile külvamist, kiiruga jäeti ära randaalimine ja äestamine.

Brigaadis oli tavaliselt 5-7 traktorit ja töid juhtis brigadir, traktoribrigaadide liikmed elasid valdavalt oma teenindavates kolhoosides. MTJ-de varustatud traktorite ja kombainidega jäi aga kogu nende eksistentsi jooksul puudulikuks, vaatamata nende arvulisele kasvule: 1950. a. tuli ühe MTJ-i kohta ligi 40 traktorit ja 2 kombaini, 1957. a. vastavalt 60 traktorit ja 20 kombaini. Eriti nappis haagiseid ja muud inventari, ebapiisavaks jäi ka autopark, kõige halvem oli varustatus maaparandusmasinatega. MTJ-de valukohaks jäi kuni nende lõpuni remont – üks põhjusi oli väga halb varustatus tagavaradetailidega. Kokkuvõtteks: masinapargi ja remondibaasi moderniseerimine ja suurendamine ei suutnud käia sammu aja nõuetega.

Omapäraseks lüliks MTJ-de koosseisus olid 1951-1953 tegutsenud poliitosakonnad (NSV Liidus tegutsesid need 1933-1934 ja 1942-1943). Nende ülesandeks oli parandada MTJ-de tööd ja koostööd kolhoosidega, tõsta riikliku distsipliini põllumajanduses, teha nn poliitmassilist tööd - eriti komsomoli liikmete ja naiste hulgas. Selleks andsin poliitosakonnad välja ka oma ajalehti (2 leheküljelised, ilmusid tavaliselt 2 korda kuus), nagu nt. „Taebla Traktorist“, „Uus Küla“ (Sipa), „Kommunismi Koit“ (Lihula). Osakonna tüüpkoosseis oli 10 inimest, selle ülem oli ühtlasi traktorijaama direktori asetäitja. Poliitosakonnad likvideeriti seoses põllumajanduse juhtimise reformimise algusega sügisest 1953 sama aasta lõpuks.

MTJ-de lõppvaatus saabus 1950ndate lõpus, kui kolhooside olukord tänu reale majanduslikele, poliitilistele ja organisatsioonilistele meetmetele oli oluliselt kindlustunud. 1957-58 kaotati MTJ-d ja koondati maa ja masinad ühtedesse ja samadesse kättesse. Likvideerimisotsuse tegi NLKP KK 1958. a. veebruaripleenum. Kolhooside võlad MTJ-dele kustutati, MTJ-ide tehnika müüdi 2-5 aastase järeelmaksuga kolhoosidele. Tol ajal oli MTJ-idel 3784 traktorit, kolhoosidel endil 935. Peale selle oli kolhoosidel veoautod ja muud masinad, mida oli hakatud juba varem lubama, kui ühismajandeil oli raha nende soetamiseks. MTJ-ide põllumajandusspetsialistid, alates agronomidest-zootehnikutest ning lõpetades traktoristide ja autojuhtidega, suunati tööle majanditesse. Seni MTJ-de koosseisu kuulunud põllumajandusspetsialistide üleminek kolhoosidesse koos nende astumisega kolhoosi liikmeks oli alanud küll juba 1955. a. suvel.

Reorganiseerimise ajaks eksisteerinud 63 MTJ-i tehnikast (kokku 2640 traktorit, 808 kombaini, 2632 traktoriatra jms) suurem osa müüdi kolhoosidele. Kolhoosidesse läks ka suurem osa MTJ-ide kaadrist. Pärast tehnika müüki kolhoosidele reorganiseeriti endiste MTJ-i asemele 38 remondi-tehnikajaama.

MTJ-de likvideerimise peamisteks põhjusteks on peetud:

- 1) uutes oludes ei vastanud MTJ-de pakutav tootmistehniline teenindamine majanduslikult ja organisatsiooniliselt võimsate kolhooside vajadustele, pidurdades nende arengut;
- 2) masinaid ei kasutatud maksimaalselt, rikuti jämedalt agrotehnikat, mistõttu saagid jäid endiselt madalaks;
- 3) MTJ aga ei vastutanud materiaalselt teenindatavate majandite töötulemuste eest.

Paatsalust Tallinna: näide linnastumisest 1950ndatel aastatel

Tiit Kaljuste (*OÜ Folialis*)

Tööstusrevolutsiooniga on alati kaasnenud linnastumine. Erandiks polnud ka Eesti. Läänemaa lõunaosas võis täheldada sõjajärgsel ajal mitut inimrände marsruuti. Sageli oli mereäärsete elanike esimeseks valikuks 1950-60ndatel Lihula, sealt liiguti edasi Haapsallu. Koliti ka otse Tallinna. 1970-80ndatel muutus Tallinna suund eriti oluliseks, eesmajoones kolisid minema noored. Pärnu sai siinsele piirkonnale tõmbekeskuseks 21. sajandil. Uues elukohas oli valikuks üürikorter. Kellele oli rohkem pealehakkamist, alustasid oma maja ehitamist.

Kunagise suure Läänemaa lõunapiiril Paatsalus Viira külas asus Jürtsi talu. Koolmeistri ametit pidanud Mihkel Turmannilt rekvireeriti kollektiviseerimise käigus 1949. aastal suurem osa põllupidamiseks vajaminev vara ja loomad. Kui Mihkel 1952. aastal suri, jäi talu tühjaks.

1950ndate keskpaigas eraldati Tallinnas Pääskülas terve piirkond individuaalehituseks. Ühele Mihkel Turmanni poegadest eraldati liivasele nõmmele 1955. aastal ehituskrunt pindalaga 600 m². Kuna kodutalu oli juba kolm aastat tühjana seisnud, siis otsustati elumaja koost lahti võtta ja ehitusmaterjalid linna vedada.

Pääskülla kerkinud maja oli tolele ajale tüüpiline – viilkatuse ja vintskapiga. Katusekaldeks oli tavaliselt 50 kraadi. Õigupoolest said seda tüüpi individuaalmajad populaarseks juba enne II maailmasõda. Võrreldes täiskahekorruselise majaga võimaldas selline projekt ehitusmaterjalide pealt vähemalt kolmandiku kokku hoida. Ise ehitades ja materjale taaskasutades võis üldmaksumus juba poole väiksemaks kujuneda. Tüüpiliselt oli maja alumisel korrusel 2-3 tuba ja köök, teisel korrusel kaks tuba. Ainuüksi Tallinnas Nõmme linnaosas on 770 seda tüüpi viilkatusega maja.

Pääsküla maja ehitamisega alustati 1956. aasta kevadel ja juba 1957. koliti majja elama. Päril valmis sai maja 1958. aastal. Maja vundament ehitati Lasnamäe paest, maja karkassi ja esimese korruse seinte ehitamiseks kasutati Jürtsi maja palke. Palgid kaeti diagonaallaudisega, katusele eterniit. Maja välisfassaad laoti silikaattellistest. Välimuselt oli tegemist kivimajaga, kuid tänapäeval sellist maja kindlustades loetakse seda puitehitiseks ja selle kindlustuskoefitsient on kõrgem.

Ehitusmaterjalide kättesaadavus oli sõjajärgsel ajal suureks probleemiks, ei jätkunud raha, laenu ei saanud ja materjale sai jaotuskava alusel. Sageli ehitati maja ise, appi kutsuti vabariigiaegsed ehitusmeistrid. Ehitati üldiselt põhitöö kõrvalt. Esimene individuaalehituse käsiraamat ilmus 1959. aastal.

Sõjajärgses Eesti asuti piirama individuaalmajade suurust. 1948. a NSV Liidu Ülemnõukogu Presiidiumi seadluses määrati kindlaks, et igal NSV Liidu kodanikul on õigus ehitada ühe- või kahekorruseline elamu kuni viie toaga, kuid üldpinna suurust polnud määratud. Arvatavasti hakati sellest piirangust sageli mööda hiilima. 1958. aastal piirati elamispinna suurus 60 m² peale. ENSV Tsiviilkoodeks, mis hakkas kehtima 1964. aastal, seadis individuaalmaja suurusele ülempiiriks 110 m² üldpinda ja 60 m² elamispinda. See reegel kehtis kuni nõukaaja lõpuni.

Kogu selle loo juures on erakordne, et vana maja lammutamisest Paatsalus ja uue maja ehitamisest Pääskülas on alles 120 suurepärasest originaalnegeatiivi. Fotograafina tegutses noorim perepoeg Eini Kaljuste, kes oli Paatsalu maja lammutamise ajal vaid 17-aastane.

Ajaloolise Läänemaa mehed Eesti sõjamuuseumi uues andmebaasis ajakirja "Sõdur" (1919-1940) näitel

Patrick Rang (*Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum*)

Mari-Leen Tammela (*Eesti Sõjamuuseum – kindral Laidoneri muuseum*)

Ajaloohuvilisest eestlasele lähevad üldistatult öeldes korda kaks teemat: isikulooline perspektiiv ajaloos ja 20. sajandi sõjaajalugu. Seda tõendavad erinevad ühisloomelised projektid Saagas alates personaalraamatute nimeregistrite koostamisest kuni Vabadussõjas osalenud eestlaste andmebaasini, ja aktiivne osalemine erinevates militaarfoorumites.

Sõjamuuseum otsustas need kaks huvi kokku tuua ja ehitas üles ühisloomel põhineva andmebaasi aastatel 1919-1940 ilmunud ajakirja „Sõdur“ numbrites sisalduva isikuloolise informatsiooni kättesaadavaks tegemiseks. See tähendab lühidalt seda, et edaspidi peaks huvilistele olema hästi leitav teave kõigi isikute kohta, kes ajakirja “Sõdur” veergudel kas või vilksatasid. Andmebaas läks avalikuks 2024. aasta kevadel, mistap töö sellega on alles algusjärgus, oodates muu hulgas ka täiendavaid vabatahtlike abikäsi, et teave jõuaks ajakirjadest andmebaasi ning seda oleks võimalik kasutada.

Ajakirja numbrites leiduv info on laiem, kui pelk sõjandusega seotud informatsioon – saame näiteks teada ajateenijate ja sõjaväelaste sportlikest saavutustest, leidub olukirjeldusi, mälestuskatkeid jms. Isikuloolisest perspektiivist teeb ettevõtmise eriti väärtuslikuks see, et ajakirjas ei räägita vaid kõrgematest sõjaväelastest, vaid läbi erinevate sündmuste ja olukordade on peaaegu samaväärselt kajastatud ka reamehed, lipnikud, allohvitserid jt.

Milliseid andmeid ühest maakonnast (või ka laiemalt piirkonnast) pärit sõjameeste kohta on ajakirjast “Sõdur” võimalik leida, millest need on mõjutatud ning milliseid võimalusi uus andmebaas potentsiaalselt loob, sellest räägime ettekandes juba konkreetselt Läänemaaga seotud isikute näitel.